

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
ทรงเรียบเรียงทูลเกล้า ฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมขุนนันทราชานนท์
ครบสี่ปีตามวาระ

ณวันที่ ๓๐ กันยายน พ. ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อยังทรงพระเยาว์ ถ่ายเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๕

สารบัญ

เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราสาทที่ตำบลหัวอก	หน้า ๑
เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ	,, ๒
ทรงพระประชวรไข้	,, ๒
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะชานาถทรงประชวรพระยอด	,, ๓
ตั้งกองล้อมวงสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะชานาถ	,, ๕
ทรงมอบหมายการรักษาดินแก่พระราชวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่	,, ๖
พระราชทานประจำของแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะชานาถ	,, ๖
พระราชกระแสเรื่องตั้งราชสมบัติ	,, ๘
รับสั่งจะให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะชานาถเข้าเฝ้า	,, ๓๐
ทรงฝากฝังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะชานาถแก่พระยา	,, ๓๓
สุรวงศ์ ฯ	,, ๓๓
ทรงอำตาทรงราชวงศ์และข้าราชการ	,, ๓๓
พระราชดำรัสเรื่องราชการแผ่นดิน	,, ๓๔
ทรงพระราชนิพนธ์คำขมาดั่งมีภาษาบาลี	,, ๓๕
คำแปลคำขมาดั่งมี	,, ๓๗
เสด็จสวรรคต	,, ๓๘
พระราชวงศ์และข้าราชการที่มาประชุมเมื่อเสด็จสวรรคต	,, ๓๘
ขบโศกถวายราชสมบัติพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่	,, ๔๒

ขอปกโดกผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	หน้า ๒๔
ขอปกโดกพระมหากษัตริย์	๑๑ ๒๕
คำปรึกษาถวายราชสมบัติ	๑๑ ๒๗
ต่อมวงกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ	๑๑ ๒๗
ตรงพระบรมศพ	๑๑ ๓๐
ประดิษฐานพระบรมศพ	๑๑ ๓๓

สำนักหอสมุด

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องวันทรงฟังสวดโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖

จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยอุปราคาถึง หมดดวงที่ใน
ประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหราศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้แต่
โบราณว่า มีหมดดวงแต่จันทร์อุปราคา แต่สุริยอุปราคา^{นี้}นั้นห้ามที่จะถึง
หมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงศึกษาวิชา
โหราศาสตร์ ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ ทรงกำหนดทราบว่า
ในปีมะโรงสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๓๓ จะเห็นสุริยอุปราคาหมดดวงใน
ประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคาร ขึ้นค่ำ ๓ เดือน ๑๐ และทางโคจรของ
ดวงอาทิตย์ จะให้เห็นสุริยอุปราคาหมดดวงได้ ที่ตำบลหว้ากอแขวงจังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้คูกมะนาวที่ตั้งสถานอากาศยานเดือนไม่ห่างนัก
มีพระราชดำรัสเถลงแก่พวกไพร่ไทยในสมัยนั้น ก็มีใครมีใครเห็นพร้อมด้วย
เพราะผิดกับที่กล่าวไว้ในตำรา ส้มเต๋จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ครั้นได้เมื่อภายหลัง ว่าแม่พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อ แต่หากเกรง
พระราชอัชฌาศัยก็รับจะตามเสด็จไปด้วย จึงโปรดฯ ให้ตั้งพัดบัง
สถานสำหรับทอดพระเนตรสุริยอุปราคาที่ตำบลหว้ากอ^{นี้} แล้วเสด็จ
ทรงเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดชออกจากกรุงเทพฯฯ เมื่อวันที่ศุกร์เดือน ๘

แรม ๔ ค่ำ ประทับณที่บางแห่งในระยะทาง เสด็จไปถึงพลับพลาที่ตำบล
 หว่ากอเมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ครั้นนั้นเซอแฮร์ออกเจ้าเมือง
 สิงคโปร์ ชนมาเฝ้า ฯ และรัฐบาลฝรั่งเสด็จแต่งตั้งให้พวกโหรมาดูสุริยอุปราคา
 ด้วย ที่หว่ากอมมีการรับแขกเมืองมีบรรดาศักดิ์สูงด้วยอีกอย่าง ๑ พระบาท
 สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบครำทำการคำนวณสุริยอุปราคา มา
 ตั้งแต่ก่อนเสด็จไปจากกรุงเทพฯ ฯ ชนหนึ่งแล้ว ด้วยทรงเกรงว่าถ้าไม่เป็น
 จริงดังทรงพยากรณ์จะถูกพวกโหรหมิ่น ครั้นเมื่อเสด็จไปประทับอยู่ที่
 พลับพลาหว่ากอกยังทรงทราบครำด้วยการรับแขกเมือง กับทั้งทรงคำนวณ
 สุริยอุปราคา คือพยากรณ์เวลาที่จะเริ่มจับ เวลาที่จะหมดดวง และเวลา
 ที่ดวงพระอาทิตย์จะเป็นโมกษบริสุทธิเป็นต้น บรรดาผู้ซึ่งไปโดยเสด็จ
 และอยู่ใกล้ชิดพระองค์ ได้สังเกตเห็นพระสิริรูปชูบลงและพระนวกั่มวดดำ
 ไม่มองไล่ ตั้งแต่เสด็จไปจากกรุงเทพฯ ฯ แล้ว เวลาเสด็จประทับอยู่
 ที่หว่ากอกก็ยังเป็นเช่นนั้นและมีอาการทรงพระกรรณะเพิ่มขึ้นด้วยอีกอย่างหนึ่ง
 แต่บางทีจะเป็นเพราะพระมีติปราโมทด้วยสุริยอุปราคาเมื่อวันอังคารเดือน ๑๐
 ชน ๑ ค่ำ นั้น หมดดวงดังทรงพยากรณ์ และตรงเวลาดังได้ทรงคำนวณ
 มีได้เกิดอนคตาศ เป็นเหตุให้ทรงเป็นปกติอยู่ตลอดเวลาเสด็จประทับอยู่
 หว่ากอ ๙ วัน ครั้นวันพุธ เดือน ๑๐ ชน ๒ ค่ำ เสด็จลงเรือพระที่นั่ง
 กดบค้นมายังพระนคร เสด็จถึงกรุงเทพฯ ฯ เมื่อวันศุกร์ เดือน ๑๐
 ชน ๔ ค่ำ ต่อมาอีก ๕ วัน ถึงวันพุธ เดือน ๑๐ ชน ๙ ค่ำ ก็เริ่มมีพระ
 อาการประชวรไข้จับ ตั้งแต่จับประชวรได้ไม่ช้า พระองค์ก็ทรงทราบโดย

พระอาการว่าประชวรคร่งหนักเห็นจะเป็นที่สุดพระชนมายุสังขาร ได้มีรับสั่ง
 แก่สมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิต
 ประชานาถให้ทรงทราบ (๑) มีพระราชดำรัสสั่งพระราชประสงค์และพระราชทาน
 พระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสิน เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิต
 ประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 อธิบดีกรมหม่อมว่าพระอาการประชวรคร่งหนักอยู่ให้ประชุมแพทย์ปรึกษา
 กันตั้งพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุน
 บำราบปรบักับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ เสด็จเข้าไป
 ไปอยู่ประจำกำกับหม่อมที่ในพระบรมมหาราชวัง .

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นครองราชย์
 ออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสิน เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิตประชานาถ
 ก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรงพยาบาลสมเด็จพระบรมชนกนาถอยู่
 ได้วัน ๓ จึงมีพระอาการไข้ไม่ทรงสบาย แต่ถึงเวดาก็กังอยู่สำหรับเสด็จ
 เข้าไปเฝ้าพยาบาลอยู่ข้างที่ตามเคย ต่อถึงวันที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยพระหัตถ์พระพิภพสมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสิน เห็น
 ร้อนผิดปรกติก็ทรงทราบว่าเป็นประชวรไข้ด้วย จึงตรัสสั่งให้เสด็จกลับไปพัก
 รักษาพระองค์ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ อย่าให้ทรงเป็นกังวลถึงการที่จะ
 เข้าไปเฝ้ารักษาพยาบาลเลย ให้เร่งรักษาพระองค์ให้หาย สมเด็จพระ
 เจ้าตากสินเจ้าตากสิน เสด็จกลับออกมาถึงพระตำหนัก พระโรคไข้ป่าก็กำเริบ
 มากขึ้นประชวรไข้อยู่หลายวัน พอพระอาการไข้อยู่หลายวัน ก็เกิด

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นครองราชย์ด้วยพระหัตถ์พระพิภพสมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าตากสิน

วันพระราชพิธีศรีสุภานกาด เดี๋ยวก็ออกไม่ได้ ข้าราชการประชุมถือน้ำ
 พระพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม^(๑) แล้วจึงพร้อมกันมาถวาย
 บังคมที่ในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ^(๒) และในที่นั้นพระราชวงศานุวงศ์
 ประชุมกันถือน้ำตามประเพณีที่ไม่เสด็จออกวัด ฯ ในเวลาที่พระราชวงศานุวงศ์
 และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม^(๓)
 นั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าใน
 ข้าราชการทั้งปวง กล่าวในที่ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่ ทรงสมเด็จพระเจ้าลูก
 ยาเธอพระองค์ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาท เดี๋ยวจึงตั้ง
 ให้จัดการรักษาพระบรมมหาราชวังกวาดชนชนกว่าปกติ และให้ตั้งกอง
 ด้อมวงพระตำหนักสวนกุหลาบ อันเป็นที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ
 ด้วย ตั้งแต่นั้นมาเจ้านายและเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ก็เข้ามาอยู่ประจำ
 ที่ในพระบรมมหาราชวัง

(๑) แต่ก่อนถือน้ำบวช ๒ ครั้ง ถือน้ำตรุษเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ครั้ง ๑ ถือน้ำสารท
 เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ครั้ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนศิลาชัยบัดนี้ เดิมเป็นสวนที่เสด็จประพาส
 ครั้งรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรด ฯ ให้สร้างพระราชมนเทียรขึ้นใหม่ ทำอย่างแบบ
 ตึกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลายองค์ เรียงรวมกันว่าพระอภิเนาวนิเวศ ต่อมาเมื่อในรัชกาลที่ ๕
 พระราชมนเทียรหมื่นชำรุดชุดโสมลง เพราะเป็นตึกมีเสาไม้เป็นโครงไม้ผุเหลือที่จะซ่อม
 แลมหให้คืนดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมด

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เป็นท้องพระโรงในพระอภิเนาวนิเวศ อยู่
 ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

ถึงณวันอังคาร เดือน ๑๓ ขึ้น ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หาพระเจ้า้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์
วชิรินทร ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์
อื่นๆ พระองค์ ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่
ในราชการพระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีธัญวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่กรมพระ
กลาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๑ เข้าไปเฝ้าพร้อม
กันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการปกครองพระราช
อาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓ ปรีक्षाหาหรือกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์
ในเขตาทรงพระประสงคร อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดฉนั้นแปรเป็นเหตุให้
ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อน

และในวันอังคาร เดือน ๑๓ ขึ้น ๖ ค่ำนั้น มีรับสั่งให้ภูษามาตา
เชิญหีบพระเครื่องมาถวายแล้วทรงเลือกพระประจำทองสาย ๑ อันเป็นของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (๑) กับพระขำมรงค์เพชร
องค์ ๑ ให้พระราชโกษา (๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์
เจ้าหญิงโสมมาวดี ไปพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ
กรมขุนพิริยดิศประชานาถ พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดีเสด็จออกมาทอดกรม

(๑) พระประจำทองสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
สวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้เป็นกรมหมื่นนุค
รัตนราศีในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหยิบผิดสาย กรมหมื่นนุค
ไม่ได้ไป จึงถือว่าเป็นของสิริมงคลสำหรับแต่ผู้มีบุญญาภิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา เป็นบิดาพระยาอุทัยธรรม (หรุ่น
วิชโรทัย) เดียวนี้

หาดวงวงศ์ราชสันนิท และบอกให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่
 ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมให้ทราบตามกระแด้รับสั่ง กรมหลวง
 วงศ์ราชสันนิท และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนักสุวรรณภูหิตา
 ด้วยเวตานั้นปิดความไม่ให้สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ฯ ทรงทราบว่าสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถประชวรพระอาการมาก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงนำ
 พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวัดให้ทูตสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ฯ ว่าของทั้ง ๒
 ดั่งนั้น พระราชทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้ทรงทราบว่าพระอาการ
 ที่ประชวรค่อยคลายขึ้น เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมมาวัดไปทูต สมเด็จพระ
 เจ้าตากยาเธอ ฯ คำว่าดีถามว่า ของขวัญเหตุใดจึงพระราชทานพระประจำ
 พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกด้วย แต่ก็ไม่ผู้ใดทูลตอบ
 ว่าอะไร เมื่อถวายสิ่งของแล้วต่างก็กลับมา ในเวตานั้นเห็นจะเป็นด้วย
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิงโสมมาวัดได้เสด็จออกไป
 ทอดพระเนตรเห็นการที่จัดตั้งกองด้อมวงแด้ กัดบเขาไปข้างในก็คงจะ
 กราบทูลพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเมื่อกลับมาถึง
 พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับกรมหลวงวงศ์ราชสันนิท
 ปรีกษากันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ให้ทรงทราบถึงการที่จัดไว้ จึงสั่งพระองค์เจ้าหญิงโสมมาวัดเข้าไปกราบ
 บังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดีปรีกษากันเห็นว่า พระอาการที่
 ทรงพระประชวรมากอยู่ ไม่ควรจะประมาทแก่เหตุการณ์ ได้สั่งให้จัดการ
 จุกช่องด้อมวงรักษาพระบรมมหาราชวังให้กวดขันขึ้น และได้ตั้งกองด้อม

วงรักษาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ที่พระตำหนักสวนกุหลาบด้วย (๑)

เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีกราบทูลความนี้ให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่า
 ได้เห็นผู้คนล้อมวงที่สวนกุหลาบจริงหรือ และมีผู้हतักผู้ใหญ่ใครดูแลการ
 ล้อมวงอยู่ที่นั่น เมื่อใดทรงทราบแล้วจึงดำรัสสั่งให้พระองค์เจ้าหญิงโสมา
 วดีกลับไปทูลกรมหลวงวงศา ฯ และแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า
 การที่จะล้อมวงพระองค์นั้น ขอให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อย
 มั่นคงของพระราชอาณาจักรเป็นประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัย
 มักใหญ่ใฝ่สูงอย่างไรดอก ผู้ที่จะรับราชสมบัติจะเป็นน้องยาเชอก็ได้ หลาน
 เชอก็ได้ ขอแต่ให้ใครมเย็นเป็นธุระแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอ ฯ พระชั้นชายังทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้าน
 เมืองได้และหรือขอให้คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญพระ
 กระแสดออกมาทูลกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านทั้ง
 สองนั้นจึงเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรบักษ์มาปรึกษาอีกพระองค์
 หนึ่ง แล้วสั่งให้เขาไปกราบบังคมทูลว่า ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอ ฯ สมควรจะรับราชสมบัติล้อมวงพระองค์ราชการบ้าน
 เมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ ขอซึ่งทรงพระปรีชิตกว่ายังทรงพระเยาว์นั้น
 สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรบักษ์ รับจะสนองพระเดชพระคุณช่วย

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ในเวลาสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก เป็นการแสดงว่าเจ้านายพระองค์นั้นจะเป็นผู้รับราชสมบัติ
 เคยตั้งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน

เกด้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงพระปริวิตกห่วงว้าย พระอาการจะชุดหนัก
 ไปจึงบีบความเดี่ย ครั้นณวันพุธเดือน ๑๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จึงโปรด ฯ ให้
 พระองค์เจ้าหญิง โสโมาวดีถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระ
 พระเจ้าตุกยาเธอ ฯ กรมขุนพิณตประชานาถ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า “พ่อใหญ่”
 นนสนพระชนมเดี่ยแต่หรือยังมีพระชนมอยู่ (๑) ขอใ้กราบทูลแต่โดยสัตย์
 จริง ถัดนพระชนมเดี่ยแต่จะได้หมดห้วง พระองค์เจ้าหญิง โสโมาวดี
 กราบบังคมทูล ฯ ว่าสมเด็จพระเจ้าตุกยาเธอ นั้น เดิมประชวรไข้ ครั้นไข้
 ค่อยคลายเกิดพระยอดมพิษชนที่พระล่อพระอาการมากอยู่คราวหนึ่ง แต่
 เดี่ยวันค่อยคลายชนแต่ เป็นความสัตย์จริงดังน มีพระราชดำรัสว่า
 ถ้าเช่นนั้นให้ ไปทูลสมเด็จพระเจ้าตุกยาเธอ ฯ ว่าถ้าพระอาการค่อยคลายพอ
 จะมาเฝ้าได้ ให้เสด็จมาเดี่ยก่อนวันชน ๑๕ ค่ำ ถ้าวไปจนถึงวันแรมค้ำ ๑
 ก็จะได้แต่ตรงพระบรมศัพไมทันตั้งเดี่ยอนใด พระองค์เจ้าหญิง โสโมาวดี
 เชิญพระกระแฉ่ออกมาทูลกรมหัตถวงวงค้ำ ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ท่าน
 ทงต้องปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าตุกยาเธอ ฯ พระก้ำตั้งยังอ่อนนัก
 ถ้าเชิญเสด็จเขาไปเฝ้าในเวदानั้น คงจะทรงพระโคกาดูรแรงกถำนำกถัว
 พระโรคจะกถับกำเรบชน เห็นควรจะระวังรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าตุก
 ยาเธอ ฯ มีภยอนตรายจะค้ำกว่า จึงพร้อมกันห้ามเดี่ยไม่ให้ ไปทูลให้
 ทราบพระราชประสงค์ และใ้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ พระจอมเกล้า

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า
 ตรงกัน

เจ้าอยู่หัว ว่าสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ฯ พระอาการค่อยคลายแล้ว แต่
พระกำลังยังน้อยนัก เสด็จมาดื่มน้ำที่รักษาเห็นว่ายังจะเจริญได้ดีจมาเข้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๑๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำนั้น จึงมีรับสั่งให้หาพระยาสุรวงศ
วชิรวัดมน^(๑) จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าพร้อมกับพระยาบุรุษ ฯ คำว่าสุรวงศ
พระยาสุรวงศวชิรวัดมน ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ฯ เดียว
เป็นอย่างไบบ้าง พระยาสุรวงศวชิรวัดมนกราบบังคมทูลว่าพระอาการค่อย
คลายจนแล้ว ครั้นถามต่อไปว่าการแผ่นดินเดี๋ยวนี้คิดกันอย่างไร พระยา
สุรวงศวชิรวัดมนกราบบังคมทูล ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศผู้ บิดาเห็นว่าอาการ
ที่ทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษากับพระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่
เห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะราชานถ
เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับสิริราชสมบัติสืบสนองพระองค์
ต่อไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงศจึงได้สั่งให้เจ้าพนักงานตั้งกองล้อมวงที่พระ
ตำหนักสวนกุหลาบหลายเวลาแล้ว มีพระราชดำรัสว่า สมเด็จพระเจ้า
ตากยาเธอ ฯ พระชันษายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชาราชการแผ่นดินอย่างไรได้
เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงพระศติบัญญัติมาก
พระองค์ใดควรจะทำราชการแผ่นดินนี้ จะเลือกพระองค์นั้นก็ควร อย่าให้
เกิดเป็นภัยอันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ฯ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่

(๑) พระยาสุรวงศวชิรวัดมน (วร) เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ต่อมาในรัชกาล
ที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศวชิรวัดมน ที่สมุหพระกลาโหม เวลานั้นบิดาของเจ้าพระยา
สุรวงศวชิรวัดมน คือเจ้าคุณพระประยุรวงศ เป็นอัครบริจาริกาในสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ
เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิริตปะราชานถ

พระยาสूरวงศ์ด้วยฉันทนกราบบังคมทูลว่า ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ
 ขึ้นครองราชสมบัติ น่ากลัวจะมีเหตุร้ายไปภายหน้า ด้วยคนทั้งหลายตลอด
 จนชาวนานาประเทศก็นิยมนับถือสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ เจ้าฟ้าฯ กรมขุน
 พินิตประชานาถว่าเป็นรัชทายาท แม้สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ไปเถินที่ ๓ เอมปเว
 ฝรั่งเศ็ดก็โตมีพระราชดำรินทรยินดี ประทานพระแสงมีจารึกยกย่องพระ
 เกียรติยศเป็นรัชทายาทมาเป็นสำคัญ ถ้าไม่ยกสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ
 เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพินิตประชานาถขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป การภายหน้า
 เห็นจะไม่ปกติเรียบร้อยได้ มีพระราชดำรัสว่าเมื่อเห็นพร้อมกันเช่นนั้น
 ก็ตามใจ แลวทรงชี้แจงต่อไปถึงครึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว กรมขุนฯ รัชกาลที่ ๓ ให้หาสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์เข้าไปทรง
 ฝากฝังสั่งเสวยราชการแผ่นดิน รัชกาลที่ ๓ ให้หาแต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์แต่ยังเป็น
 จางวางมหาดเล็กเข้าไปทรงสั่ง ครึ่งนพระองค์ทรงประพฤติตามแบบอย่าง
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีได้มีรัชกาลที่ ๓ ให้หาเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์เข้ามาสั่งเสวย ให้พระยาสूरวงศ์ด้วยฉันทนเป็นผู้รับสั่ง เมื่อจะ
 ขัดขวางอย่างใดก็จงปรึกษากับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้เป็นบิดาเถิด ไหน ๆ
 สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ก็โตเป็นชาย การที่ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าจะ
 ให้สมเด็จพระเจ้าตากสินฯ ครองราชสมบัติต่อไปนั้นขอทรงฝากฝังให้ช่วย
 กันทำนุบำรุงให้ ต่อยาให้ มีเหตุการณ์เกิดขึ้นได้ การเปลี่ยนแผ่นดินใหม่
 ถ้าไม่ระวังให้ ดีอาจจะเกิดรบพุ่งฆ่าฟันกัน ต้องระวังอย่าให้มีเหตุเช่น

พระเสนาหามนตรี^๕ (๑) ถ้าเกิดเหตุขึ้นเช่นนั้นจะอายเขา พระยาสุรวงค์
 วิยวัฒน์กราบบังคมทูล ฯ รับว่าจะไปคิดอ่านกับเจ้าพระยาศรีสุรวิวงค์ผู้บิดา
 ดันองพระเดชพระคุณมิให้เกิดเหตุการณ์ขึ้นได้

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๓ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสสั่ง
 ให้พระยาบุรุษ ฯ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราช
 สนิท เจ้าพระยาศรีสุรวิวงค์ที่สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุห
 นายก เข้าไปเฝ้าถึงข้างที่พระบรมมหาราชวัง มีพระราชดำรัสว่าเห็นจะเสด็จสวรรคต
 ในวันนี้ ท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ได้ทำนุบำรุงประคับประคองกันมา บัดนี้
 กาดจะถึงพระองค์แล้วขอตาท่านทั้งหลายในวันนี้ ขอฝากพระราชโอรส
 ธิดาอย่าให้มียกยอนศรายหรือเป็นที่กิดขวางในการแผ่นดิน ถ้าจะมีความ
 ผิดสิ่งไรเป็นข้อใหญ่ ขอแต่ชีวิตไว้ ให้เป็นแต่โทษเนียรเทศ ขอให้ท่าน
 ทั้ง ๓ จงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสธิดาต่อไปด้วยเถิด ท่านทั้ง ๓ เมื่อได้

(๑) เหตุเรื่องพระเสนาหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ถึงอสัญ
 กรรมในรัชกาลที่ ๔ พระเสนาหามนตรี (หนูพร้อม) ผู้เป็นบุตรใหญ่อายุยังเยาว์ยังไม่
 ได้บวช มีผู้ซึ่งเป็นเชอวงศ์เจ้าพระยานคร (น้อย) คิดปรารถนาจะเปนพระยานครศรี
 ธรรมราชหลายคน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะโปรด ฯ
 ให้พระเสนาหามนตรีเป็นพระยานคร ฯ จึงยังรอการตั้งพระยานครไว้ ครั้นพระเสนาหามนตรี
 มีอายุครบอุปสมบทเข้ามาบวชอยู่วัดพิไชยญาติการาม เมื่อบวช พ.ศ. ๒๔๑๐ คั้นวัน
 หนึ่งพระเสนาหามนตรีไหว้พระอยู่ในกุฏิ มีผู้ร้ายเอาบันยั้งเข้าไปทางช่องฝา บังเอิญ
 บันยั้งออกเมื่อขณะพระเสนาหามนตรีกราบพระ กระสุนบันยั้งไปจึงไม่ถูก การไต่สวน
 ต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอพระเสนาหามนตรีลาสิกขาบท ก็ทรงตั้งให้เป็นพระยานคร ฯ
 พระยานคร (หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีเมื่อในรัชกาล
 ที่ ๕

พงกพากนรของให้ล้ออกส่อนอาดย จึงดำรัสห้ามว่าอย่าร้องให้ ความตาย
 ไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ย่อมมียอมเป็นเหมือนกันทุกรูปทุกนาม ผิดกันแต่
 ที่ตายก่อนและตายทีหลัง แต่ก็อยู่ในตอ้งตายเหมือนกันทั้งสิ้น บัดนี้เมื่อ
 กาดะมาถึงพระองค์เขาแล้ว จึงได้เสด็จทางหลาย แล้วมีพระราชดำรัส
 ต่อไปว่า มีพระราชประสงค์จะรับสั่งด้วยราชการแผ่นดิน แต่จะทรง
 ด้มาทานเบญจศีลเสียก่อน ครั้นทรงด้มาทานศีลแล้ว ครั้นภาษาอังกฤษ
 หลายองค์ แล้วจึงมีพระราชดำรัสว่า ที่พูดภาษาอังกฤษนั้นเพื่อจะให้ท่าน
 ทั้งหลายเห็นว่าศีลมีบัญญัติยังเป็นปกติ ถึงภาษาอื่นมิใช่ภาษาของตน
 ก็ยังทรงจำได้ด้วยสติยังดีอยู่ ท่านทั้งปวงจะได้สำคัญในข้อความที่จะสั่ง
 ว่ามาได้สั่งโดยพันเพื่อน เมื่อตรัสประภาษดังนี้แล้ว จึงมีพระราชดำรัส
 ต่อไป ว่าท่านทั้ง ๓ กับพระองค์ ได้ช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินมาได้อยู่เย็น
 เป็นสุขตลอดมาจนถึงเวลานี้พระชนมายุ ถัดสิ้นพระองค์ด้วงไปแล้ว ขอ
 ให้ท่านทั้งปวงจงช่วยกันทำนุบำรุงแผ่นดินต่อไปให้เรียบร้อย ให้สัมณ
 พราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ได้พึงอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกัน ขอให้ทุกพระเจ้า
 แผ่นดินพระองค์ใหม่ให้เอาเป็นพระธุระรับฎีกาของราษฎรอันมีทุกข์ร้อน ให้
 ร้องได้สะดวกเหมือนพระองค์ ได้ทรงเป็นพระธุระรับฎีกามาแต่ก่อน (๑) อนึ่ง

(๑) ประเพณีราษฎรถวายฎีกามาแต่ก่อน เป็นที่เข้าใจกันว่า ถ้าใครมีความทุกข์
 ร้อนให้เข้าไปตีกลองใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่ทิมดาบกรมวัง เมื่อเสียงกลองถึงพระกรรม
 ์ก็โปรด ฯ ให้ราชบุรุษออกมารับฎีกา เรียกกันว่า "ตีกลองร้องฎีกา" เห็นจะเป็นประเพณี
 มาแต่โบราณ แต่ตามการที่เป็นจริงไม่มีใครมีใครกล้าเข้าไปตีกลองร้องฎีกา ถ้ามีทุกข์ร้อน
 จะถวายฎีกา ก็ถวายในเวลาเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปยังที่ไหน ๆ นอกพระราชวัง
 เมื่อในรัชกาลที่ ๓ มีใครจะมีเวลาเสด็จไปไหน ราษฎรที่ถูกผู้ม้ออำนาจค้ำข่มเหงจะถวาย
 ฎีกาได้ด้วยยาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบพฤติการณ์นี้มาแต่
 พระองค์ยังทรงผนวชอยู่ ครั้นเสด็จผ่านพิภพ จึงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะเสด็จออก
 พระราชทานโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกาได้ โดยสะดวกมาตลอดรัชกาล.

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องเมื่อโสกันต์แล้ว ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๑๓

ผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษา
 กันเดอกุแต่ที่ดัมคอร จะเป็นพระเจ้านองยาเชอกก็ตาม พระเจ้าดูญาเชอ
 หรือพระเจ้าหาดานเชอกก็ตาม เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์ใดมี
 วิชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่องพระองค์นั้นจนจะได้ทำนุ
 บำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์านุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร
 อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าได้เห็นเหินเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชฤทัย
 เป็นประมาณเลย เอาแต่ความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็นประมาณ
 เกิด มีพระราชดำรัสสั่งตั้งนั้นแล้ว ก็มีใคร่ตั้งถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป
 เวลายื่นวันนั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์คำขอขมาและดาพระสงฆ์ โดยภาษาบาลี
 แล้วทรงพระปริวิตกว่าพระองค์ ทรงพระประชวรพระอาการมากถึงเพียงนั้น
 พระสติสัมปชัญญะจะผันเพื่อนไป จึงมีรับสั่งให้หาพระศรีสุนทร โวหาร
 พัก เบரியญ เขาไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรมมหาราชวังทูลขอพระราชนิพนธ์ให้ฟัง
 แล้วใคร่ถามว่ายังทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีสุนทร
 กราบทูลว่า ยังถูกต้องจะหาวิปลาดแต่แห่งใดนั้นมิได้ จึงมีรับสั่งให้
 พระศรีสุนทร ฯ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ดังต่อไปนี้

พระราชนิพนธ์ขมาพระสงฆ์

ยกุฆเม ภนฺเต สฺงฺโฆ ชานาตุ มยฺหํ ภิกฺขุกาเล ปุณฺปุณฺนี
 เอสา วาจา ภาสิตา ยโตหิ มหาปวารณาย ชาโต กาลิ กุรุมาโน
 สเจ มหาปวารณาทิวเส พาพฺหคฺคิลาโน อุโปสถาคาเร มหาปวา-
 รณาสนฺนิปาตี นีโต ตถารุเปณ พลเณ สมนฺนาคโต ยถารุเปณ

พเลน สงฆ์ เตวัจจิกิ ปวาเรตฺวา สงฺฆสฺส สมฺมุขา กาลิ
 กเรยฺยํ ตํ สาธุตสฺส ตํ เม อนฺรูปี อสฺส อิติ เอวรूपิ วาจา
 ปุณฺณปุณฺนิ ภิกฺขุกาเล ภาสิตา อิทานมฺหิ คหฺนฺวโห ภูยาหิ
 กาหามิ เตนาหิ อิเม สกฺกาเร วิหาริ ปหินามิ อิเมหิ สกฺกาเรหิ
 มหาปวารณากมฺมํ กโรนฺตุํ สงฺฆํ ฆมฺมเมว ปุเชมิ อตฺตानํ วิย กตฺวา
 อยํ มหาปวารณา คฺรุวารีกา ยถา มม ชาตทิวโส อาพาโห เม
 อภิวทฺตติ เอวํ ภายามิ อชฺช กาลิ กเรยฺยํ อาปุจฺฉามหิ ภูนฺเต
 สงฺฆํ จิรปริณีพฺพุตฺตมฺปิ ตํ ภควนฺตุํ อภิวาเทมิ อรหนฺตุํ สมฺมา-
 สมฺพุทฺธํ ตสฺส ฆมฺมํ นมสฺสามิ อริยญฺจ สงฺฆํ นมามิ ยมฺหิ
 รัตนตฺตยํ สรณิ คโตมฺหิ

อจฺจโย มํ ภูนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลิ ยถามุพฺหิ
 ยถาอกุสลิ โยหิ ภูนฺเต อิมสฺมิมิ อตฺตภาเว ตถา ตถา ปมตฺโต
 อกุสลาเน กมฺมานิ อกาสิ ตสฺส เม ภูนฺเต สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต
 ปฏฺติกคฺคณฺเหตุ อายตี สํวราย

อิทานิ มยา ปญฺจสุ สึเลสุ สํวราชินฺนฺจานํ กตํ ตสฺส มยฺหิ
 เอวรूपิ มนสิกาโร อนฺนุจฺหิยติ สิกฺขิยติ ปญฺจสุ ฆนฺเชสุ
 ฉสุ อชฺฉตฺตติเกสุ อายตเนสุ ฉสุ พาหิเรสุ อายตเนสุ ฉสุ
 วิญฺญาเนสุ ฉสุ สมนฺสฺเสสุ ฉสุ ฉทวาริเกสุ เวทนาสุ นตฺถตฺติ
 โลกสฺมิมิ ยํ อฺปาทียมานํ อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปุริโส อฺปาทียนฺโต
 อนวชฺชวา อสฺส อนฺปาทานํ สิกฺขามิ สพฺเพ สํขารา อนิจฺจา

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺจํ ปวตฺตนฺติ เนตํ มม เนโสหฺมสฺมิ
 น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ สตฺตานํ ตํ อนจฺฉริยํ
 ยโต เยตํ สพฺเพสํ มลฺโลค อปฺปมตฺตา โหนตุ ภูเต อปฺปจฺฉามิ
 วุทฺตามิ ยํ เม ปราชํ สพฺพิ เม สงฺโฆ จมตฺ.

อาตุรสมึปํ เม กาเย จิตฺตํ น เหสุสตาตุรํ
 เอวํ ลิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุคฺคํ กิร.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสังข์ (๑)

ขอเดชะสังข์จรัล เมื่อครั้งดิฉันเป็นภิกษุอยู่ ดิฉันได้กล่าววาจา
 นี้เอง ๆ ว่า เพราะดิฉันได้เกิดแล้วในวันมหาปวารณา เมื่อจะทำกาละ
 ถ้าในวันมหาปวารณาป่วยหนักถึง ภิกษุสังข์สามเณรช่วยนำไปยังที่สังข์
 ประชุมทำมหาปวารณาณโรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วย
 กำลังเช่นใดเล่า ดิฉันจะพึงปวารณากระสังข์จนกำหนดคำได้แล้ว
 ทำกาละณที่ระเพาะหน้าสังข์ ความที่ดิฉันทำไดงั้นจะเป็นกรรมดีเทียว
 หนอ ความที่ดิฉันจะเป็นกรรมสมควรแก่ดิฉันเทียวหนอ วาจาเช่น
 นี้ดิฉันได้กล่าวแล้วเอง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ดิฉันเป็นคฤหัสถ์ได้ย
 แล้วจักทำอะไรได้ เพราะเหตุนี้ดิฉันจึงตั้งเครื่องสักการะเหต่านไปยังวิหาร
 บูชาสังข์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทั้งพระธรรม ด้วยเครื่องสักการะเหต่าน
 ทำให้เป็นประหนึ่งคน วันมหาปวารณาวันนั้นก็เป็นวันพฤหัสบดี เช่นกับ

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

เมื่อกายของคตินั้นแม่กระดืบกระด่ำยอยู่ จิตต์ของคตินั้นก็ไม่กระดืบ
กระด่ำย

คตินั้นมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คึกษาอยู่ด้วย
ประการดังนี้ ๆ

แล้วโปรด ๆ ให้พระศรีสุทนต์โหวหาร เชิญพระราชนิพนธ์^{๕๕๓}ไปพร้อม
ด้วยเครื่องสักการ ไปอ่านในที่ประชุมพระสงฆ์ มีกรมหมื่นบวรวิชัย
สุริยพันธ์เป็นประธาน ที่ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ เมื่อเวลาค่ำ
ก่อนพระสงฆ์ทำพิธีปวารณา พอถึงเวลา ๘ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตพระคตินั่งภาณุมาศจำรูญ จดหมายเหตุ
ทรงพระประชวร ยังมีความข้ออื่นอีกปรากฏอยู่ในท้ายพระราชพงศาวดาร
รัชกาลที่ ๔ คิดเนื้อความมากแล้วไว้ในที่นี้เฉพาะแต่ข้อความอันเกี่ยว
เนื่องด้วยเรื่องพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็สั่งให้เจ้าพนักงานล้อมวงรักษาพระราชมนเฑียรทั้ง
ข้างหน้าข้างใน แล้วสั่งให้นมนต์พระสงฆ์ราชาคณะถานานุกรมรวม ๒๕
รูป มีกรมหมื่นบวรวิชัยสุริยพันธ์เป็นหัวหน้ามานั่งเป็นประธานในที่ประชุม
พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประชุมกันอยู่ในพระที่นั่ง
อนันตสมาคม

พระราชวงศานุวงศ์ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวลานั้น พระเจ้าน้อง
ยาเธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ๒ กรมหลวง
วงศ์อิศราชดิษฐ์ ๓ กรมหมื่นถาวรวรยศ ๔ กรมหมื่นวงศ์กิตติพิศาล

๕ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ๖ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๗ กรมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบำราบปรบักษ์ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ๖ พระองค์^(๑)
 คือ ๑ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ๒ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ
 ๓ กรมหมื่นภูบดีราชหฤทัย ๔ กรมหมื่นภูวไนยธเบन्द्रราชธาดา
 ๕ กรมหมื่นอักษรสารโสภณ ๖ กรมหมื่นเจริญผลพูลสวัสดิ์ พระเจ้าบวรวงศ์เธอ ๓ พระองค์ คือ ๑ กรมหมื่นบวรวิชัยสุนทรวิชัย
 ๒ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ ๓ กรมหมื่นดิถีสุโขมการ นอกจากนี้
 พระเจ้าลูกยาเธอที่เป็นชนใหญ่ที่ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ พระองค์ คือ
 ๑ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร ๒ พระองค์เจ้าคัคณางคยุด ๓ พระองค์เจ้าสุสวัสดิ์
 ๔ พระองค์เจ้าทวฤถยดาภ ๕ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ ๗ พระองค์เจ้ากมลาค์เดอส์วรรค
 เจ้านายทั้งปวงนี้เวลาดำรงพระยศประทับทางด้านตะวันตก แต่ตรงหน้าพระแท่นเศวตฉัตรเรียงไปข้างด้านเหนือ ข้างด้านเหนือพระสังฆมัย กรมหมื่นบวรวิชัย ๑ ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า ส่วนพระสังฆมัยนั้น มีพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระสาสนโสภณ (สา) วัดราชประดิษฐ ๑ พระอมรโมลี (นพ) วัดบุบผาราม ๑ นอกนั้นเป็นถาหรานุกรมและเปรียญ ส่วนคณะธรรมยุติก

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ใช้คำนำพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ พึงมาเปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๓ และใช้คำนำพระนามเจ้านายวังหน้าว่า ราชวรวงศ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๖.

ที่มาประชุมฟังพระอาการอยู่ที่วัดราชประดิษฐทุก ๆ วัน^(๑) ตั้งฆกาเรีย
 ไปนิมนต์ จึงได้มาพร้อมกัน โดยเร็ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งให้นิมนต์
 พระราชาคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่มาไม่ทันประชุม ส่วนขุนนางนั้น
 นั่งด้านตะวันออก จางวางมหาดเล็กอยู่ทางด้านใต้ ขุนนางผู้ใหญ่ที่เข้า
 ประชุมเวดานั้น ข้าราชการฝ่ายพระบรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระภคินี ๒ เจ้าพระยา
 ภูธราภัย (นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์
 (ตมิ่ง ต้นธิรคน) & พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณ อยุธยา)
 & พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ๖ พระยาเพชรพิชัย (หนู
 เกตุทัต) ๗ พระยาดำรงเดโช (พิน) ๘ พระยาดำรงราชฤทธิ
 ไกร (บัว) ๙ พระยาราชวรานุกูล (บุญรอด กัตยานมิตร)
 ๑๐ พระยาเทพประสุน (ท้วม บุนนาค)^(๒) ๑๑ พระยาอภัยรณฤทธิ์
 (เฉย ยมาภัย) ๑๒ พระยาอนุกิตชาญชัย (อุ้น) ๑๓ พระยา
 สุรวงศ์วิวัฒน์ (วร บุนนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัสดภ (เพ็ง
 เพ็ญกุล) ๑๕ พระยาศรีเสาวราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระ
 บวรราชวัง ๑๖ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกศ ดิ่งเส็น) ๑๗ พระยา
 มณฑิยรบาส (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภูเบศ (กรับ บุณยรัตพันธุ์)

(๑) ด้วยเป็นสานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระ
 องค์ทรงตั้งลัทธินิคมยุติกานแต่เดิมมา.

(๒) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่ในจดหมายเหตุ
 อาลักษณ์หาปรากฏชื่อไม่.

๑๘ พระยาศิริโชควรยศ ๒๐ พระยาสุนทรราชเดชะ (ขึ้น กัตยานมิตร์) (๑)

นอกจากขุนนางผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจขัดกระบี่นั่งประจำ
อยู่ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มีหน้าที่ใน
การประชุม

พอเวลาดำเนินที่ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตฤชน
นั่งคุกเข่าประธานมือ หันหน้าไปทางเจ้านายก่ดาวในท่ามกลางประชุมว่า
ด้วยพระบาท ส้มเต๋จ พระปรเมนทร มหามังกู ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เดชะจตุรภคตเมื่อเวลายาม ๓ บัดนี้แผ่นดินว่างอยู่ การดื่บพระบรม
ราชสันตติวงศ์ ตามราชประเพณี เคยมีมาแต่ก่อนนั้น เมื่อครั้งพระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะเดชะจตุรภคต ได้ทรงมอบ
ราชสมบัติพระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวร
สถานมงคล คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะเดชะจตุรภคต ไม่ได้ทรงสั่งมอบ
ราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคติดตรัสสั่งไม่ได้
เสนาบดีจึงพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเดชะจตุรภคต มีรับ
สั่งคืน ราชสมบัติแก่เสนาบดี ตามแต่ จะปรึกษา กัน ให้เจ้านายพระองค์ใด
เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีปรึกษากันถวาย
ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาท

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่แต่ไม่ได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ เจ้าพระยา
ขมราช (แก้ว สิงหนณี) เห็นจะบวช เจ้าพระยาธรรมมา (บุญศรี คั่นสกุลบุณศิริ)
เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ชราวุฒผลาพทั้ง ๒ คน.

ส้มเต๋จ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระประศวรอยู่ใต้มรรบสั่งให้ หากกรม
 หลวงวงคำชิราชสนธิ เจ้าพระยาตรีวิชัยวงศ์และเจ้าพระยาภูธรภักย์เข้าไป
 เฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดิน
 ต่อไปนั้น ให้พระราชวงศ์านุวงศ์และข้าราชการปรีชาหาหรือ สุดแต่จะ
 เห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์พระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือ
 พระเจ้าตุ๊กยาเซอ พระเจ้าหลานเซอซึ่งทรงพระศัพตบัญญัติรอบรู้สรรพสิ่ง
 ทั้งปวงสมควรจะปกครองสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็
 ให้ยกพระราชวงศ์พระองค์นั้นขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใดทรง
 รั้งเกี่ยว บิดนันทนทั้งหลายทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่า
 เจ้านายพระองค์ใดสมควรจะเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศ์านุวงศ์ข้าราชการและ
 อาณาประชาราษฎร์ดีมีคุณเสียได้ก็ให้ว่าชนในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้
 มีความหวาดหวั่นเกรงขาม.

ขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินองยาเซอ กรมหลวงเทเวศร์วิชัยรินทร ซึ่งมี
 พระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศ์านุวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุกจากพระชงฆ์
 หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประสาธน์พระหัตถ์ ตรัสขึ้นใน ท่ามกลาง
 ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ
 ได้ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศ์านุวงศ์และมุขมนตรีผู้ ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง
 มาเป็นอันมาก พระคุณเหลืออดนี้ ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้
 ขอให้อภัยสมเด็จพระเจ้าตุ๊กยาเซอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิณิตประชานาถ
 ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่ง
 ได้ทดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ ๑ ครัดตั้งนแตง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จึงถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายและเรียงตัวข้าราชการผู้ใหญ่ แต่ส่วน
 พระกษัตริย์กรมหมื่นบวรวัช ๑ พระองค์เดียว ถามตั้งแต่
 กรมหลวงวงศา ๑ เป็นต้นมา ทุกพระองค์ทุกท่านประสานพระหัตถ์
 และประสานมือยกขึ้นรับว่า “ ส้มควว ” เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแล้ว เจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาพระสงฆ์สดกษยันโตและถวายขอติเรก. (๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่า ควรถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้า
 ดูกยาเธอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพินิศประชานาถ แล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จึงกล่าวถามต่อไปในที่ประชุมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่นั้น ท่านได้กราบบังคมทูล ๑ ให้ทรงทราบ
 ว่าปรึกษากันจะถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าดูกยาเธอ เจ้าฟ้า ๑
 กรมขุนพินิศประชานาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รับสั่งว่าทรงพระวิตกอยู่ ด้วยสมเด็จพระเจ้าดูกยาเธอ ๑ พระชันษา
 ยังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรงสามารถว่าราชการแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุข
 แก่พระราชวงศ์านุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท สมนพราหมณาจารย์อาณา
 ประชากรราษฎรได้ทั้งส้มควว พระกระแสน้ำที่ทรงพระปริวิตกเช่นนั้น จะคิดอ่าน
 กันอย่างไร.

(๑) ธรรมเนียมถวายขอติเรกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงบัญญัติไว้ว่าควรจะถวายต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินได้ราชาภิเษกแล้ว ยังเป็น
 ประเพณีมาจนทุกวันนี้ การที่ถวายขอติเรกในที่ประชุมครั้งนั้น เห็นจะเป็นด้วยเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิยม และกรมหมื่นบวรวัช ๑ ก็ไม่กล้าทรงทัดทาน.

กรมหลวงเทเวศร์ ๑ ตรัสว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการ
แผ่นดินไปกล่าวสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ๑ จะทรงผนวชพระ (๑) เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ถามความชอบแก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมัติเห็นสมควรพร้อมกัน
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงว่า ส่วนตัวท่านเองนั้นจะรับสนองพระเดชพระคุณ
โดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ ท่านไม่สู้เข้าใจ
ขอให้เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบำราบปรบภัยช่วยในส่วนการพระราชพิธีด้วย
อีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมัติเห็นชอบด้วย.

เมื่อเสร็จการปรึกษาคอนถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ
เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิริยดิศประสูติแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึง
กล่าวขึ้นอีกว่า แผ่นดินที่ดวงแก้วแต่ก่อน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์แล้ว
ก็ต้องมีมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครั้นที่ประชุม
จะเห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่.

กรมหลวงเทเวศร์วิชรินทรเสด็จตักตักพระสงฆ์ประธานพระหัตถ์ตรี
ขึ้นอีกว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากยาเธอ ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศ์านุวงศ์
และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณ
ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ
พระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ต้นอง

(๑.) คือเมื่อพระชันษาครบ ๒๐ ในประกาศ พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่จะต้องมีส่วน
สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี.

พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมหมื่นบวร
 วิษัยชาญกัทรทรงชำนาญชำนาญการต่าง ๆ ซึ่งได้ทรงศึกษามาตามแบบอย่าง
 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้ทรงปกครองพวกข้าไทย
 ฝ่ายพระราชวังบวรและคงจะเป็นความยินดีของพวกข้าหน้าด้วย.

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามที่ประชุมเรียงไปดังแต่ก่อน โดยมาก
 รับว่า “สมควร” หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุน
 วรจักร ๆ ตรัสขึ้นว่า “ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว
 ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแล้วแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมิใช่
 กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช” เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ชัก
 ใช้กรมขุนวรจักร ๆ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักร ๆ ทรงชี้แจง
 คืบไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนอย่างนั้น ครั้นรัชกาลที่ ๑ เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ก็ทรงตั้ง
 สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๒ พระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็น
 กรมพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ก็ทรงตั้งกรมหมื่นศักดิพลเดชเป็นกรมพระราชวังบวร มาในรัชกาล
 ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชา
 ธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เห็นเคยทรงตั้งมาทุกรัชกาล
 จึงเห็นว่ามีใช้หน้าที่ของที่ประชุมจะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรี
 สุริยวงศ์ขัดเคือง ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ๆ ต่าง ๆ ดั่งที่สุดทูลถามว่า
 “ที่ไม่ยอมนั้นนออยากจะเป็นเองหรือ” กรมขุนวรจักร ๆ จึงตอบว่า “ถ้า

จะให้ยอมก็ต้องยอม” การก็เป็นตกลง เป็นอันที่ประชุมเห็นสมควร
ที่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาให้พระสงฆ์สดุดชยันโตแต่ละอดีตเรกอีกครึ่งหนึ่ง (๑)

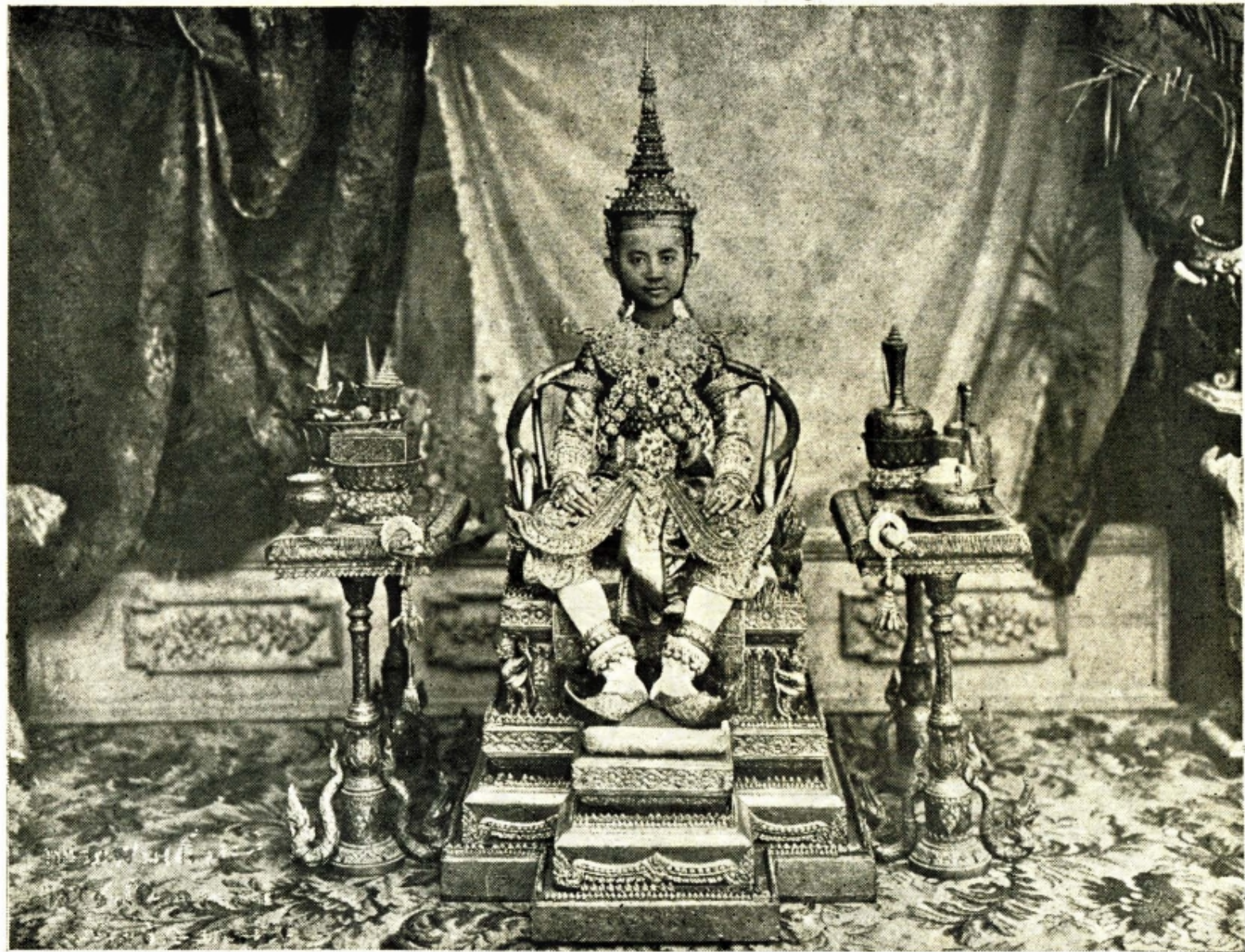
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า ดมเด็จพระเจ้าฟ้า
มหามาตา กรมขุนบวรวิชัยชาญ ทรงพระสติปัญญาชอบบริหารแผ่นดิน
ด้วยดีเคยทำราชการในตำแหน่งกรมวังมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้
ดมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนบวรวิชัยชาญสำเร็จราชการพระคดียุทธศาสตร์และ
พระคดียุทธศาสตร์ต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถานราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ ในส่วน
พระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จ
การประชุมเวดาราจ ๗ ทูมเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาณัติ

(๑) เรื่องตอนประชุมถวาชราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ติดตามกรมหมื่นราชศักดิ์
สโมสร์ท่านตรัสเล่าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรได้ประทับอยู่ในที่
ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมถ้วนถี่ละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรได้จดไว้ เนื้อความก็ไม่คลื่อนคลาดกัน ความใน
จดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงกล่าวถึงการเลือก
กรมพระราชวังบวรฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน เห็นจะเป็นเพราะแต่ง
หนังสือขึ้นในเวลาผู้ซึ่งเกี่ยวข้องยังอยู่จึงไม่กล้ากล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้
ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชุมนั้น ท่านเล่าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้ ทราบด้วย
กันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เล่าเมื่อก่อนจะอสังกรรมไม่ช้านักอีก
ครึ่งหนึ่ง ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวรฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ฯ
ตรัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จดถวาย ให้เจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ (พุ่ม) แต่ยังเป็นขุน
สมุทโศกรั้งเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะ
ถวาชราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกัน
ด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหาอุปราช ท่านสังเกตดูผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่
เห็นชอบโดยมาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น.

จดคำปรึกษา แล่นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ
กรมขุนพิริยประสาธน์ ดิถุน (๑)

“ ศรัทธาภักดี พระพุทธศักราชอดีตกาล สมัยดีหัดตั้งวัจน
จตุสดารฤก เอกาทศตั้งวัจนบัดยุบันกาล มังกรตั้งวัจนอัสยุมมาต
ศักราช บวรณดิยตฤกักรวาร บริเฉทกาลอุกฤษฐ เวตา & ทุ่มทุกติยบาท
กรมหมื่นบวรวิชัยสุนทร พระราชาคณะ พระวงศานวงศ์ข้าทูล
ละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยปรึกษาพร้อมกัน กรมหมื่นบวรวิชัย
สุนทรพระดำนโสดภณ พระอมรโมดี พระราชาคณะคามวาสีและอรัญวาสีกับ
พระครูถนายนุกรมเปรียญทั้งปวงข้างฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายข้างพระราช
อาณาจักร กรมหลวงเทพเวศร์วิจิตร กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กรม
หมื่นถาวรวรยศ กรมหมื่นวรศักราชพิศาด กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ กรมขุน
วรจักรธรรมาภาพ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ กรมหมื่นภูมินทรภักดี
กรมหมื่นอดุลยดิักษณสมบัติ กรมหมื่นภูบาลราชหฤทัย กรมหมื่นภูวนัย
นฤชนนทรราชิบาล กรมหมื่นอักษรดำนโสดภณ กรมหมื่นเจริญผลพูนสวัสดิ์
กรมหมื่นอนันตการฤทธิ กรมหมื่นดิถีดิษฐ์สมการ พระวงศานวงศ์ผู้น้อย
ที่ยังไม่ได้รับกรม กับข้าทูลละอองฯ ท่านเจ้าพระยาจักรีวิชัยวงศ์ ที่สมุห
พระกลาโหม ท่านเจ้าพระยาภูธรภักย์ ที่สมุหนายก พระยามหาอำมาตย์
พระยาราชภักดี พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพชรพิชัย พระยาดำรงเดโช
พระยาดำรงฤทธิไกร พระยาราชวรานุกุล (พระยาเทพประสุน) พระยา

๑. คำปรึกษานี้ได้มาแต่กรมราชเลขาธิการ และการที่เขียนคำปรึกษาขึ้นทูลเกล้าฯ
ถวายเช่นนี้ ทำตามเยี่ยงอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔.

พระรูปสมเด็จพระเจ้าพ้ามืดตลอดยศ กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องต้นวันสมโภชโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๕๖ พระชนม ๑๓

อภัยรณฤทธิ พระยาอนุชิตชาญชัย พระยาดุรงค์วัยวัฒน์ พระยาบุรุษ
 รัตนราชพัตภ พระยาศรีเสาวราช ท่านเจ้าพระยามุขมนตรี พระยา
 มณฑัยรบาด พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาศรีไศศวรรย์ พระยาดุรินทร
 ราชเด้น และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธรจักร
 และพระราชอาณาจักร ประชุมในพระที่นั่งอนันตสมาคมปรึกษาพร้อมกัน
 ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตั้ง
 ตั้งผู้ตรวจคตแล้ว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุน
 พินิตประชานาถ ทรงกอบด้วยพระวิญญูพิริชาญาณสุรภาพ และทรงพระ
 สติปัญญาพระเมตตามหาปรกมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรมดาดนุ
 ปลัมภกพระพุทธรดาดนา ส้มควรวที่จะดำรงราชสมบัติปกบ้องพระมหานคร
 ขอบชัณทเด้นมา ส้มณพราหมณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยพระ
 บุญฤทธิมหาบารมีอันดาดมมา หาผู้จะเส่มอมิได้ จึงกราบทูลอัญเชิญ
 ส้มเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพินิตประชานาถ ขึ้น
 ผ่านพิภพมไหศวรรยาธิปัตติ ถวัลยราชประเพณีสืบศรีสุริยสันติวงศ์ ดำรง
 พินิตประชานาถ สดถกรุงเทพมหานคร อมรวัดนโกสินทร มหินทราโยชยามหา
 ดิดกภพนพรรัตนราศี มหานครบวรราชธานีบรมมย์ อุดมราชนิเวศมหาสถาน
 อันอำพลด้วยส้ามณฑลประเทศนานา มหาไพบุตยพิศาดราชเจ้าดัดมาอาณา
 เขตคัมณฑลทั้งปวง โดยบูรพประเพณีพระมหากษัตริราชเจ้าสืบ ๆ มา”

ในกตางคินวันนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศตั้งให้ตงกองตอมวงที่วง
 ใหม่เห็นอพระราชวังบวร ฯ อันเป็นที่ประทับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญอีก

แห่งหนึ่ง (๑) และตั้งให้เชิญเสด็จพระองค์เจ้าเนรคคณาภยคุณ กับ
 พระองค์เจ้าเนรทวักวไลยลาภตามนวช เพื่อจะได้ประคองพระโกษฐ
 พระบรมศพในกระบวนแห่เมื่อวันรุ่งขึ้น (๒)

ณวันศุกร์ เดือน ๑๓ แรมค่ำ ๑ เจ้าพนักงานจัดเตรียมการรดน้ำ
 พระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่ประดิษฐานพระบรมศพพร้อมเสด็จ
 พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อยประมุขพร้อมกันณพระที่นั่ง
 อนันตสมาคมแต่เวลาเช้า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงให้พระยาศูรยวงศวิวัฒน์
 ไปเชิญเสด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิริยดิศประธานาถที่พระตำหนัก
 ล้วนกุหลาบ (๓) ในเวลานั้นเสด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กำตั้งยังอ่อนเพลียมาก
 ด้วยทรงพระประชวรมากกว่าเดือน และซาประดังทรงโคกคด้วยแรงกล้า
 ไม่สามารถจะทรงพระราชดำเนินได้ ต้องเชิญเสด็จทรงพระเกา้อห้ามขึ้นไป

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่ริมคลองโรงไหมฝั่งเหนือ ตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบกบัดนี้.

(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัสมิ กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประคองโกษฐพระบรมศพ ได้ดำรัสสั่ง
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิริยดิศประธานาถแต่วันแรกทรงพระประชวร ผู้นั้นหา
 ได้ทราบพระราชประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาประชวรเสียด้วยตลอดมา การ
 เรื่องนี้จึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอที่โสกันต์แล้ว
 ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ทั้ง ๑ พระองค์ ที่เลือก ๒ พระองค์ นั้นเพราะพระองค์เจ้าคคณาภ
 ยคุณ คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นหลานเลี้ยงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหพระ
 กลาโหม พระองค์เจ้าทวักวไลยลาภ คือกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ เป็นหลานตัวเจ้าพระยา
 ภูธราภัยที่สมุหนายก.

(๓) การที่ให้พระยาศูรยวงศวิวัฒน์ไปเชิญเสด็จนั้น ทำตามแบบอย่างครั้งเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านภิกขุ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ
 เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ
 ช่างเป็นบุตร เวลานั้นเป็นจมนักราชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

จนในพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญที่ส่งพระบรมศพ พอตอดพระเนตรเห็น
 พระบรมศพล้มเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถ์ถนอถวายบังคม
 เท่านั้นแล้วก็ทรงสดับหนึ่งแนไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่ที่นั่นกับหมอ
 ที่ตามเสด็จกำกับเข้าไป ช่วยกันแก้ไขพอพนักันได้ดมประฤติ แต่พระก่าตั้ง
 ยังอ่อนนุกไม่สามารถจะเค็ดอนพระองค์จากเกาะเด จึงมีรับสั่งขอให้
 ดมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบำราบปรบักษ์ ถวายนำดวง
 ทรงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่เห็นว่าจะให้ดมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั่นต่อไป เกรงพระอาการประชวรจะกดับกำเริบ
 จึงสั่งให้เชิญเสด็จมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งได้จัดห้องใน
 พระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวดากว่าจะได้ทำการ
 พระราชพิธีบรมราชาภิเศกเฉลิมพระราชมณเฑียร^(๑) ทางโน้นเจ้าฟ้า ฯ
 กรมขุนบำราบปรบักษ์ส่งนำทรงเครื่องพระบรมศพ แล้วเชิญดวงพระดองเงิน
 แห่พระบรมศพเป็นกระบวนมา ออกประตูสู่นามราชกิจ เชิญพระโกษฐ
 ขันคองบนพระยานุมาศดำมดำคาน ประกอบพระโกษฐทองใหญ่ มีพระ
 มหาเศวตฉัตรกัน แห่กระบวนใหญ่ไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เชิญ
 พระโกษฐพระบรมศพขึ้นประดิษฐานเหนือแว่นฟ้าทองคำ ในมหาปราสาท
 ด้านตะวันตกตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค ตั้งเตียงพระดงษ์ดวดอภิธรรม
 ๒ เตียง และมีนางร้องใหม่เครื่องประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน

(๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาจะทำพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเศก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 เวลาระหว่างเฉลิมพระราชมณเฑียรถึงเดือนครึ่ง จึงปลุกพลับพลาถวายเบนที่ประทับ
 ที่โรงแสงใน เพื่อให้ทรงสำราญกว่าประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ และบำเพ็ญพระราช
กุศลสนองพระเดชพระคุณด้วยประการต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสมภพในรัชกาลที่ ๓
เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีชวด ตรงกับ วันที่ ๑๘

ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีกุนย

พ.ศ. ๒๓๔๘

เสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๓๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง

พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุ ๖๕ ปี

ตำนานหอสมุด